

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

Електронне видання

**ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
З ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
УКРАЇНИ**

**Харків
2023**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

Електронне видання

**ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
З ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ**

для студентів I курсу денної форми навчання
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузі знань 08 «Право»
спеціальності 081 «Право»

**Харків
2023**

Плани семінарських занять з історії держави і права України для студентів I курсу денної форми навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право» / уклад. Васильєв Є.О., Гоцуляк С.Л., та ін. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2023. 48 с.

У к л а д а ч і: Васильєв Є.О.,
Гоцуляк С.Л.,
Єрмолаєв В.М.,
Казак Р.А.,
Лісогорова К.М.,
Омарова А.А.,
Пономарьова Г.П.,
Рум'янцев В.О.,
Стеценко Н.С.,
Турчіна М.О.,
Шигаль Д.А.

© Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, 2023.

ВСТУП

Мета викладання навчальної дисципліни полягає в тому, щоб навчити студентів розуміти державно-правові реалії сучасності, сутність, негативні й позитивні риси чинного права, передбачає пізнання і використання закономірностей виникнення, розвитку і функціонування держав і правових систем, прогнозування їх подальшої еволюції.

Під час проведення семінарських занять студенти мають **набути навичок з:**

використання знань з історії держави і права України у практичній діяльності;

аналізу правових актів та інших документів за допомогою різних методів і принципів наукового пізнання;

виокремлення основних історичних закономірностей державно-правового розвитку України;

самостійного розроблення на основі історико-правового досвіду достовірних наукових моделей державно-правового розвитку сучасної України.

ЗАГАЛЬНИЙ РОЗРАХУНОК ГОДИН СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

№ п/п	Тема	Семінарські заняття	Самостійна робота
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Модуль 1. Державно-правовий розвиток України за часів феодалізму			
1.	Державність і суспільний лад Русі-України (Київської Русі)	2	6
2.	Пам'ятки права Русі-України (Київської Русі)	4	4
3.	Галицько-Волинська держава та основні риси її права	2	4
4.	Право на українських землях у складі Литви, Польщі й Речі Посполитої	4	2
5.	Відродження Української націо- нальної держави у 1648–1654 рр.	2	4
Модуль 2. Суспільно-політичний лад і право на українських землях під час їх перебування у складі імперій (друга половина XVII – початок XX ст.)			
6.	Право Гетьманщини у другій половині XVII ст. – XVIII ст	2	4
7.	Органи публічної влади та джерела права українських земель під владою Австрії (кінець XVIII ст. – перша половина XIX ст.)	2	8

8.	Особливості правового розвитку західноукраїнських земель у складі Австрії та Австро-Угорщини (друга половина XIX ст. – початок XX ст.)	2	6
9.	Селянська реформа 1861 р. в Україні	4	4
10.	Судова реформа 1864 р. в Україні	2	4
11.	Зміни в суспільному, державному ладі і праві на українських землях на початку XX ст.	2	4
Модуль 3. Українська держава у XX ст.			
12.	Боротьба Центральної Ради за відновлення української національної державності	2	2
13.	Українська держава періоду Гетьманату П. Скоропадського	2	2
14.	Українська держава періоду Директорії. Західноукраїнська Народна Республіка	2	4
15.	Основні тенденції державно-правового розвитку України у 1920-х – 1930-х рр.	2	6
16.	Основні тенденції суспільно-політичного розвитку на західноукраїнських землях у 1920-1945 рр.	2	4
17.	Зміни у державному ладі і праві України під час панування комуністичного тоталітарного	2	4

	режиму (1953-1991 рр.)		
18.	Проголошення незалежності України та її державно-правовий розвиток у 1991–1996 рр.	2	2
19.	Основні тенденції розвитку держави і права України після прийняття Конституції України 1996 р.	2	2
	Разом	44	76

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Державність і суспільний лад Русі-України (Київської Русі)

П л а н

1. Виникнення й формування княжої держави – Русі-України (Київської Русі).
2. Основні теорії зародження й походження Русі-України (Київської Русі), їх характеристика.
3. Суспільний устрій Русі-України (Київської Русі):
  - а) правове становище феодалів;
  - б) правове становище вільних селян-общинників;
  - в) правове становище феодално залежних верств населення (смердів, закупів, ізгоїв, челяді і холопів);
  - г) правове становище міського населення.
4. Державний устрій Русі-України (Київської Русі):
  - а) загальна характеристика механізму державної влади (система сюзеренітету-васалітету, двірсько-вотчинна система управління, посадництво, кормління);
  - б) великий київський князь та його місце в механізмі державної влади;
  - в) місцеві князі й феодалні з'їзди;
  - г) віче.

Список літератури

Історія держави і права України: підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін.; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 552 с.

Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / за ред. В. Д. Гончаренко; вид. 3-тє, перероб. Київ: Ін Юре, 2003. 800 с.

Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.

Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін.. 848 с.

Відейко М. Ю. Україна: від Трипілля до Антів. Київ: Кріон, 2008. 280 с.

Грушевський М. Історія України-Руси. Т. II. Київ, 1994.

Історія держави і права України: хрестоматія-практикум : навч. посіб. / М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с.

Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності; пер. з англ. Р. Клочка. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 496 с.

Ричка В. З історії міського (само)управління Київської Русі. *Український історичний журнал*. 2021. № 2. С. 4-18.

Українська державність: історико-правничі нариси / ред. рада В. Смолій [та ін.] . Київ : Право України, 2021. 976 с.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Вид. 3-тє, переробл. та розшир. Київ : Критика, 2006. 584 с.

Тема 2. Пам'ятки права Русі-України (Київської Русі)

П л а н

1. Джерела права Русі-України (Київської Русі), їх загальна характеристика:

- а) звичаєве право;
- б) законодавчі акти київських князів;
- в) угоди київських князів;
- г) рецепція візантійського права;
- д) церковні статuti київських князів.

2. Загальна характеристика Руської Правди (походження, редакції, списки).

3. Основні інститути цивільного права:

- а) право власності;
- б) зобов'язальне право;

- в) шлюбно-сімейне право;
- г) спадкове право.

4. Кримінальне право:

- а) поняття «злочин»;
- б) види злочинів;
- в) мета та система покарань.

5. Судовий процес (тяжба) в Русі-Україні:

- а) форма судового процесу за часів Руської Правди;
- б) досудові відносини сторін: заклич, звід, гоніння сліду;
- в) система доказів за Руською Правдою;
- г) виконання судових рішень.

Список літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.

Білецький Л.Т. Руська Правда й історія її тексту // Антологія української юридичної думки. В 6 т./ редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Т. 2: Історія держави і права України: Руська Правда. Київ, 2002.

Бойко І.Й. Кримінальні покарання в Україні (IX – XX ст.): навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 408 с.

Бойко І.Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (IX – XX ст.): навч. посібник. Київ: Атіка, 2013. 348 с.

Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за заподіяння майнової шкоди в період Київської Русі і феодальної роздробленості (IX – середина XIII ст.). *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2011. Вип. 21. С. 89–98.

Єрмолаєв В. М. Принципи «Правди Руської» продовжують жити в правовій системі сучасної України. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. 2020. Вип. 150. С. 33–52. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/207165/213540>

Колесніков С. Д. Шлюбно-сімейне право Київської Русі. *Проблеми державотворення України: історія і сучасність*. Харків : УніВС. 1997. Ч. 1. С. 23–32.

Козюбра М., Лисенко О. Євразійська або слов'янська правова сім'я: реальність чи міф. *Українське право*. 2003. № 1. С. 7–16.

Ніколаєнко Т. Б. Кримінальна відповідальність княжої дружини за Руською Правдою: злочини та покарання. *Університетські наукові записки*. Хмельницький : Хмельницький ун-т управ. та права, 2015. № 1 (53). С. 172–180.

Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі: навч. посібник. / уклад. Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв; вступ. ст. В. Я. Тацій. Харків: Право, 2014. 344 с.

Ромінський Є. В. Пам'ятки права Давньої Русі княжої доби: загальна характеристика. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 36–47.

Токарчук О. Між природним і позитивним правом: українська державність княжої доби у правничо-політичній думці 20-40-х рр. ХХ ст. *Публічне право*. 2018. № 2. С. 213–220.

Тема 3. Галицько-Волинська держава й основні риси її права

П л а н

- 1.** Передумови виникнення й піднесення Галицько-Волинської держави.
- 2.** Державний устрій Галицько-Волинської держави:
  - а) вищі органи влади й управління (князь, боярська рада, віче, феодалські з'їзди);
  - б) місцеві органи управління;
  - в) судові органи;
  - г) військова організація.
- 3.** Особливості суспільного ладу Галицько-Волинської держави.
- 4.** Джерела й основні риси права Галицько-Волинської держави.

Список літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.

Бойко І. Джерела права Галицько-Волинської держави (1199-1349 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Вип. 42. 2006.

Войтович Л. В. Тевтонський орден у політиці Галицько-Волинського князівства. *Український історичний журнал*. 2010. № 6. С. 4–18.

Головко О. Б. Корона Данила Галицького: Волинь та Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ: СтилоС, 2006. 576 с.

Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за заподіяння майнової шкоди в період Київської Русі і феодальної роздробленості (IX – середина XIII ст.). *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр.* Харків: Право, 2011. Вип. 21. С. 89–98.

Кобилецький М. М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): історико-правове дослідження. Львів: ПАІС, 2008. 406 с.

Козубовський Г. А. Про грошовий обіг на галицько-волинських землях у першій половині XIV ст. *Український історичний журнал*. 2016. № 1. С. 38-49.

Корона, або Спадщина Королівства Руського / за заг. ред. Л. Івшиної. Вид. третє, стереотип. Київ: ТОВ «Укр. прес-група», 2018. 696 с.

Котляр М. Ф. Феномен удільної роздробленості Русі (повернення до проблеми). *Український історичний журнал*. 2013. №2. С. 24-37.

Кульчицький В., Тищик Б., Бойко І. Галицько-Волинська держава (1199-1349): монографія. Львів, 2006.

Смолій В. Галицько-Волинська держава. Королівство Русь (XII-XIV ст.). *Українська державність: історико-правові нариси*. Київ: Право України, 2021. Нарис 9. С. 206–221.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Вид. 3-тє, перероб. та розшир. Київ : Критика, 2006. 584 с.

Тема 4. Право на українських землях у складі Литви, Польщі та Речі Посполитої

П л а н

1. Приєднання українських земель до Великого князівства Литовського та Польського королівства, особливості їх перебування у складі цих держав.

2. Включення українських земель до складу Речі Посполитої.

3. Джерела права наприкінці XIV–XV ст.

4. Джерела права на українських землях у XVI ст. – першій половині XVII ст.:

а) кодифікація права Великого князівства Литовського, її результати. Литовські статuti;

б) унії;

в) «Устава на волоки»;

г) інші джерела.

5. Основні риси цивільного права.

6. Основні риси кримінального права.

7. Основні риси процесуального права.

8. Передумови поширення магдебурзького права на українських землях.

9. Загальна характеристика джерел магдебурзького права.

10. Управління в українських містах за магдебурзьким правом.

11. Суд і судочинство за магдебурзьким правом.

12. Значення магдебурзького права для розвитку місцевого самоврядування в Україні.

Список літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.

Бедрій М. М. Копні суди на українських землях у XIV – XVIII ст.: історико-правове дослідження: монографія. Львів: нац. ун-т ім. І. Франка. Львів: Галиц. друкар, 2014. 264 с.

Бойко І. Й. Джерела та характерні риси права в Галичині у складі Польського Королівства (1387–1569 рр.): монографія. Львів, 2010.

Бойко І. Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.): монографія. Львів, 2009.

Бойко І. Й. Надання судового самоврядування вірменській громаді міста Львова (XIV-XVIII ст.). *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2002. №3(30).

Вашук Д. П. Становлення та розвиток правової системи Великого князівства Литовського у другій половині XV–першій третині XVI ст.: на прикладі Київщини й Волині. *Український історичний журнал*. 2015. № 2 (521). С. 99–112.

Кобилецький М. М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): історико-правове дослідження. Львів: ПАІС, 2008. 406 с.

Ковальова С. Г. Судебник Великого князя Казимира Ягайловича 1468 року: монографія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2009. 112 с.

Ковальова С. Г. Судоустрій і судочинство на українських землях Великого князівства Литовського: монографія. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. 200 с.

Патlachук В. Н. Історія польського конституціоналізму: початковий етап. *Бюлетень Мініюсту України*. 2020. № 4. С. 40–46.

Страхов М. М. Право в українських землях під час їх перебування у складі Польщі, Литви і Речі Посполитої (кінець XIV – перша половина XVII ст.). *Правова система України: історія, стан та перспективи: У 5 т. Т. 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України*. Харків : Право, 2008. С. 233–250.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Вид. 3-тє, переробл. та розшир. Київ : Критика, 2006. 584 с.

Тема 5. Відродження Української національної держави у 1648-1654 рр.

П л а н

- 1.** Причини формування запорізького козацтва. Виникнення Запорізької Січі, її роль в історії державотворення українського народу.
- 2.** Джерела й характерні риси «козацького права».
- 3.** Причини відродження української національної державності у середині XVII ст.
- 4.** Адміністративно-територіальний устрій України у 1648–1654рр.
- 5.** Органи публічної влади:
  - а) загальновійськова рада;
  - б) гетьман і генеральний уряд;
  - в) полковник і полковий уряд;
  - г) сотник та сотенний уряд;
  - д) городовий, курінний, сільський отамани.
- 6.** Юридичне оформлення україно-московських стосунків за Переяславською угодою 1654 р.

Список літератури

- Підручник.
Хрестоматія.
Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.
Грушевський М.С. Історія України-Руси: у 11 т. Т. 7: Козацькі часи до р. 1625. Київ, 1995.
Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII-XVIII ст.: кордони, населення, право. Київ, 1996.
Єрмолаєв В. М. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження). Харків: Право, 2005. 272 с.

Єрмолаєв В. Про деякі спірні питання історії державотворення на Гетьманщині часів Б. Хмельницького. *Вісник Національної академії правових наук України* : зб. наук. пр. 2013. № 2. С. 78–88.

Єрмолаєв В. М., Козаченко А. І. Органи влади і управління Української держави (друга пол. XVII – XVIII ст.). Харків: Право, 2002.

Козаченко А. І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні : навч. посібник. Полтава : Астроя, 2020. 217 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17752/1/Kozachenko_POSIBNUK-2020.pdf

Кресін О. В. Питання про юридичні аспекти відносин Війська Запорозького з Річчю Посполитою в період гетьманування Івана Мазепи (1687–1708 рр.) та у діяльності української політичної еміграції XVIII ст. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Вип. 9. Київ : Спілка юристів України, 2001. С. 77–94.

Кривцун І.С. Організація Запорізького козацтва – формування основ самоврядування в Україні. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Харків, 2005. Вип.29. С.241–247.

Переяславська Рада: очима істориків, мовою документів / упоряд., авт. передм.: О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. Київ: Україна, 2003. 432 с.

Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Р. Клочка. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 496 с.

Сенишин Н. В. Форми територіальної організації публічної влади часів козацької держави. *Науковий вісник: Державне управління*. Вип. 2(4). 2020. С. 310–326.

Станіславський В. В. Політичні відносини Запорозької Січі з Річчю Посполитою та Правобережною Україною в 1686-1699 рр. *Український історичний журнал*. 1998. № 6. С. 3–11.

Шевченко А. Є., Кудін С. В. Історія держави і права України : навч.-метод. посібник. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 688 с.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Вид. 3-тє, перероб. та розшир. Київ : Критика, 2006. 584 с.

Тема 6. Право Гетьманщини у другій половині XVII ст. – XVIII ст.

П л а н

1. Джерела права Гетьманщини у другій половині XVII ст.
2. Пакти й Конституції прав і вольностей Війська Запорізького 1710 р., її зміст і значення.
3. Причини кодифікації права України у XVIII ст. Джерела права й основні ідеї кодифікації.
4. Характеристика кодифікаційних актів українського права:
  - а) «Процес короткий приказний, виданий при резиденції гетьманській» 1734 р.;
  - б) «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.: зміст та джерела формування;
  - в) «Суд і розправа в правах малоросійських» 1750 р.;
  - г) «Книга Статут та інші права малоросійські» 1764 р.: джерела і структура;
  - д) «Екстракт малоросійських прав» 1767 р. і його переробка;
  - е) «Екстракт із указів, інструкцій та установлень» 1786 р.: джерела та структура.
5. Судова реформа Гетьманщини 1760–1763 рр.

Список літератури

- Підручник.
Хрестоматія.
Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.

Бойко І. Договірне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. *Право України*. 1998. № 5. С. 98–100.

Бойко І. Місце і роль Конституції України 1710 р. в багатомісячній історії національного державотворення. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XXVII Звіт. наук.-практ. конф., 5-6 лют. 2021 р. : у 2-х ч. голов. ред. В. М. Бурдін. Львів, 2021. Ч. 1. С. 39–46.

Кобилецький М. М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): історико-правове дослідження. Львів: ПАІС, 2008. 406 с.

Корогод Г. І., Грובהва В. П. Перша Конституція України. Пилип Орлик і його діяльність в еміграції: навч. посібник. 2-ге вид., допов. Суми: Унів. кн., 2011. 128 с.

Лепісевич П. М. Кодифікація права України-Гетьманщини як прихована спроба обґрунтування ідеї української автономії. *Проблеми становлення і розвитку українського державотворення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 14 трав. 2010 р. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. С. 85–89.

Матвеева Т. О. Законодавство Гетьманщини у 18 ст. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. ХНУВС. 2016. № 2. С. 114–123.

Моряк-Протопопова Х.М. Інститут неосудності у «Правах, за якими судиться малоросійський народ». *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*. 2018. С. 66–69.

«Пакти і Конституції» Української козацької держави: до 300-річчя укладення / відп. ред. В. А. Смолій; упоряд. М. С. Трофимук, Т. В. Чухліб. Вид. факс. Львів: Світ, 2011. 440 с.

Рум'янцев В. О., Гоцуляк С. Л. Судоустрій та судочинство Гетьманщини (друга половина XVII - перша половина XVIII століть). *Проблеми законності*: зб. наук. праць. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2021. Вип. 155. С. 8–25.

Тишик Б. Перші європейські конституції України, Польщі, Франції (XVIII ст.) та їх порівняльна характеристика.

Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXVII Звіт. наук.-практ. конф., 5–6 лют. 2021 р.: у 2-х ч. / голов. ред. В. М. Бурдін. Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2021. Ч. 1. С. 81-86.

Українська державність: історико-правові нариси / за заг. ред. В. А. Смоля. Київ: Юрид. вид-во «Право України», Всеукр. правозахис. організація «Меморіал» імені Василя Стуса, 2021. 976 с.

Тема 7. Органи публічної влади і джерела права українських земель під владою Австрії (кінець XVIII ст. – перша половина XIX ст.)

П л а н

- 1.** Три поділи Польщі. Включення українських земель до складу Австрійської імперії.
- 2.** Місцеві органи влади й самоврядування українських земель у складі Австрійської імперії (кінець XVIII ст. – перша половина XIX ст.).
- 3.** Правовий статус населення українських земель у складі Австрійської імперії (кінець XVIII ст. – перша половина XIX ст.).
- 4.** Реформи Марії Терезії та Йосипа II.
- 5.** Цивільний кодекс 1797 р. і Цивільно-процесуальний кодекс 1782 р.
- 6.** Кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство. «Терезіана».

Список літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.

Головко О. Місце українського права у правових системах Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій. *Право України*. 2020. № 1. С. 159–179.

Кульчицький В. Джерела, структура, основні положення австрійського цивільного кодексу 1811 р. *Вісник Львівського Університету*. Серія юридична. Вип. 48. 2009. С. 46-51.

Мацькевич М. Правове становище Галичини у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Вісник Львівського Університету*. Серія юридична. Вип. 36. 2001. С. 84–89.

Мельничук Н. С. Передумови земельних реформ в австрійській монархії за Марії Терезії та Йосифа II та їх поширення у Галичині. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 53–59.

Панич Н. Анексія Галичини Австрією та поширення австрійського права на її території. *Вісник Львівського Університету*. Серія юридична. Вип. 43. 2006. С. 73–77.

Панич Н. Цивільний кодекс Австрії 1812 року та його застосування на території Галичини. *Вісник Львівського Університету*. Серія юридична. Вип. 47. 2008. С. 50–55.

Пиртко М. Реформа державного управління в Австрійській імперії за правління Марії Терезії. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 156–161.

Смолій В., Ситник О. Відродження традицій української державності на українських землях у складі Російської, Австрійської та Австро-Угорської імперій (др. пол XVIII – пер. чв. XX ст.). *Українська державність: історико-правничі нариси*. Київ: Право України, 2021. Нарис 15. С. 392–421.

Субтельний О. Україна: Історія; вступ. ст. С. В. Кульчицького; пер. з англ. Ю. Шевчука. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Либідь, 1993. 720 с.

Терлюк І. Українська субститутна державність останньої чверті XVIII - початку XX ст.: особливості розвитку українських правових і самоврядних традицій у складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій. *Право України*. 2022. № 3. С. 57–79.

Тлуцак Ю. М. Податковий апарат монархії Габсбургів. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 4. С. 33–37.

Шуп'яна М. Реформування суспільного та державного життя в Австрійській імперії за часів правління імператриці

Марії Терезії (1740–1780 рр.). *Вісник Львівського Університету*. Серія юридична. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І.Франка, 2013. Вип. 58. С. 126–134.

**Тема 8. Особливості правового розвитку
західноукраїнських земель у складі Австрії та Австро-
Угорщини (друга половина XIX ст. – початок XX ст.)**

П л а н

1. Утворення Австро-Угорської монархії. Австрійська конституція 1867 р.
2. Зміни в адміністративно-територіальному устрої українських земель після революції 1848–1849 рр. в Австрії та після заснування Австро-Угорської імперії.
3. Центральні органи влади й управління Австро-Угорщини за Конституцією 1867 р.
4. Органи крайового й місцевого урядування в Галичині і Буковини. Порядок їх формування, компетенція:
  - а) крайові сейми;
  - б) повітові, міські і сільські ради;
  - в) самоврядування в містах.
5. Місцеві органи влади й самоврядування Закарпаття.
6. Зміни у правовому становищі населення українських земель у складі Австрійської імперії за підсумками революції 1848–1849 рр.
7. Джерела й характерні риси права на українських землях у складі Австро-Угорщини:
  - а) цивільного права;
  - б) кримінального права;
  - в) процесуального права.
8. Судоустрій на українських землях у складі Австро-Угорської імперії у другій половині XIX ст.

Список літератури

Підручник.
Хрестоматія.

Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.

Бойко І. Й. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918): навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 312 с.

Бойко І. Правове регулювання цивільних відносин на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Вісник Львівського Університету*. Серія юридична. Львів. нац. ун-т ім. І.Франка, 2013. Вип. 57. С. 88–96.

Головко О. М. Державний апарат і місцеве самоврядування на українських землях у складі Російської та Австро-Угорської імперій: історіографічно-правовий нарис. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Право». 2020. Вип. 2(30). С. 11–20.

Гриб Н. П. Крайова конституція для Галичини 1850 р.: передумови її прийняття, структура та основні положення. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 72–76.

Мацькевич М. Конституційне законодавство Австро-Угорщини другої половини ХІХ ст. і правова платформа українського національного руху. *Право України*. 2009. № 5. С. 161–168.

Мищак І. Боротьба українців за національні права та інтереси в австрійському парламенті (друга половина ХІХ с. – 1918 р.). *Право України*. 2009. № 3. С. 161–167.

Монолатій І. С. Держава й етнічні меншини : система пріоритетів етнополітики Австро-Угорщини. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки. Вип.41. Київ : Ін-т держави і права НАН України / голова редкол. Ю. С. Шемшученко, 2008. С. 659–666.

Моряк-Протопопова Х. М. Про деякі особливості державного устрою Австро-Угорщини за Конституцією 1867 р. (до 140-річчя Конституції). *Вісник Львівського Університету*. Серія юридична. Вип. 44. 2007. С. 97–102.

Моряк-Протопопова Х. Політична автономія Галичини та її вплив на діяльність галицького намісництва (сер. ХІХ – поч. ХХ ст.). *Вісник Львівського Університету*. Серія юридична. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2012. Вип. 55. С. 88–98.

Панич Н. Історико-правові джерела щодо інституту прокуратури в Галичині у складі Австрії і Австро-Угорщини (1849-1918 рр.). *Вісник Львівського Університету*. Серія юридична. Вип. 48. 2009. С. 52–59.

Субтельний О. Україна: Історія ; вступ. ст. С. В. Кульчицького / пер. з англ. Ю. Шевчука. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Либідь, 1993. 720 с.

Тема 9. Селянська реформа 1861 р. в Україні

П л а н

- 1.** Передумови й загальна характеристика селянської реформи 1861 р.
- 2.** Правове становище селян до селянської реформи 1861 року.
- 3.** Розробка й запровадження основних правових актів селянської реформи 1861 року.
- 4.** Загальна характеристика Маніфесту Олександра II про скасування кріпосного права.
- 5.** Зміст і сутність «Загального положення про селян, що вийшли з кріпосної залежності». Поява нових категорій населення.
- 6.** Особисті й майнові права селян після проведення реформи.
- 7.** Механізм викупу поміщицькими селянами їх садибної осілості.
- 8.** Особливості законодавчого регулювання земельних відносин в українських губерніях у період селянської реформи 1861 року.
- 9.** «Положення про губернські й повітові земські установи» 1864 року. Основні положення:
  - а) куріальна виборча система;
  - б) виборчі, майнові й станові засади у виборах до земств.Багатоступеневість виборів;
  - в) структура земських органів і їх компетенція;

г) бюджет земств, джерела його формування, доходи і видатки.

10. Міська реформа 1870 р. Основний зміст:

а) куріальна виборча система, особливості виборів до міських дум;

б) структура міських органів: міська дума, міська управа та їх компетенція;

в) бюджет міської думи, джерела його формування, доходи й видатки.

11. Історичне значення реформ.

Список літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.

Кириченко В. Є. Селянська реформа 1861 р. *Велика українська юридична енциклопедія*. Т. 1. С. 663–666.

Кириченко В. Є. «Маніфест 19 лютого 1861 р.» *Велика українська юридична енциклопедія*. Т. 1. С. 477–478.

Кириченко В. Є. «Загальне положення про селян, які вийшли з кріпосної залежності» 1861 р. *Велика українська юридична енциклопедія*. Т. 1. С. 306.

Козаченко А. Організаційно-правова діяльність земства з метою розвитку аграрної галузі наприкінці XIX – на початку XX ст. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2010. № 3 (62). С. 115–124.

Мельничук К. Селянське самоврядування на Правобережжі України у другій половині XIX - на початку XX ст.: формування кадрового складу. *Український історичний журнал*. 2021. № 3. С. 28–40.

Набока С. В. Роль і вплив мирових посередників на перебіг і результати селянської реформи 1861 р. на Правобережній Україні. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2004. № 2 (26). С. 169–175.

Романов В. З історії підготовки селянської реформи в Росії (перша половина XIX ст.). *Актуальні проблеми*

державного управління / голов. ред. С. М Серьогін. Вип. 3 (9). Дніпро : ДРІДУ УАДУ, 2002. С. 3–15.

Романов В. Селянська реформа середини XIX ст. в Росії та її наслідки. *Актуальні проблеми державного управління* / голов. ред. С. М Серьогін. Вип. 4 (10). Д. : ДРІДУ УАДУ, 2002. С. 12–21.

Селіхов Д. Волосні суди в Україні: організація, діяльність та місце в селянському самоврядуванні після аграрних реформ 1861-1866 років. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 1 (48). Харків : Право, 2007. С. 117–128.

Страхов М. М. Місцеве селянське самоврядування в Україні за реформою 1861 р. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Вип. 7. Харків : Право, 2004. С. 82–90.

Шаравара Т. О. Реформи і контрреформи місцевого самоврядування другої половини XIX ст. в Російській Імперії у працях радянських та зарубіжних дослідників. *Український історичний журнал*. 2011. № 1. С. 166–179.

Шевченко А Є., Кудін С. В. Історія держави і права України: навч.-метод. посіб. Вінниця: ТОВ «Твори», 2020. 688 с.

Шевчук А. В. Поміщицькі господарства Волинської губернії після Селянської реформи 1861 р. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2008. № 1 (43). С. 167–171.

Тема 10. Судова реформа 1864 р. в Україні

П л а н

1. Дореформена судова система. Причини і передумови проведення судової реформи 1864 р.

2. Підготовка судової реформи:

а) робота комісії графа Блудова, її прорахунки і припинення діяльності;

б) робота комісії Плавського-Зарудного, створення «Основних положень перетворення судової частини у Росії» 1862 р.;

в) укладення Судових статутів 1864 р., їх введення у дію.

3. Судоустрій в Україні за судовою реформою 1864 р.:

- а) система мирових судів: дільничні й почесні мирові судді, з'їзди мирових суддів;
- б) система загальних судів: окружні суди, судові палати;
- в) Сенат.
- 4. Принципи судочинства й основні стадії розгляду цивільних і кримінальних справ за судовою реформою 1864 р.
- 5. Суд присяжних.
- 6. Прокуратура й судові слідчі за судовою реформою 1864 р.
- 7. Адвокатська діяльність. Присяжні і приватні повірені.
- 8. Судова контрреформа 80-х рр. XIX ст.

Список літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.

Барановський О. Історія створення ради присяжних повірених (адвокатів) Київського округу (1916–1919 роки): передвиборна кампанія й утворення коаліцій. *Вісник національної асоціації адвокатів України*. 2017. № 9. С. 54–58.

Дегтярьов С. Шевчук А. Судова влада в житті суспільства Правобережної України (кінець XVIII – перша третина XIX ст.). *Український історичний журнал*. 2022. № 3. С. 219. URL: доступу: http://uhj.history.org.ua/doc/UIJ_2022_3_18

Кашарський Ф. В. Правові основи здійснення наглядової функції прокуратури в українських губерніях Російської імперії (60-90 рр. XIX ст.). *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 59–64.

Кульчицький В., Бойко І., Сидорчук О. Фундатор судової реформи у царській Росії С. І. Зарудний та суд присяжних. *Право України*. 2004. № 8. С. 114–117.

Поляков І. І. Організація та діяльність судових органів Таврійської губернії за судовою реформою 1864 року (60-90-ті роки XIX ст.): автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01

Теорія та історія держави і права. Історія політ. і правових вчень. Харків : Б. в., 2002. 20 с.

Рум'янцев В. О. З історії підготовки судової реформи 1864 р. в Росії. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2014. № 2. С. 23–31.

Рум'янцев В. О., Серета О. В. Незалежність та інстанційність судової системи за судовою реформою 1864 р. (до 150-річчя судової реформи 1864 р.). *Вісник Національної академії правових наук*. 2014. № 3 (78). С. 84–94.

Самойленко О. О. Реалізація судової реформи 1864 р. в Україні: етапи і проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 23–27.

Серета О. В. Законодавче регулювання добору присяжних засідателів у Російській імперії за судовою реформою 1864 р. *Право і безпека*. 2010. № 4. С. 56–60.

Серета О. В. Судова реформа 1864 р. *Велика українська юридична енциклопедія*. Т.1. С. 711–716.

Стеценко Н. С. Практична діяльність судових приставів за Судовими статутами 1864 р. *Проблеми законності*. Вип. 106. С. 174–182.

Тарнавська В. М. Інститут суду присяжних в Україні (історико-правовий аспект) : автореферат дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ : Б. в., 2007. 18 с.

Тема 11. Зміни у суспільному, державному ладі і праві на українських землях на початку ХХ ст.

П л а н

1. Маніфест від 17 жовтня 1905 р., його зміст і причини прийняття.

2. Виборчий закон до Державної думи від 11 грудня 1905 р. Представництво українських губерній у Державній думі.

3. Основні державні закони від 23 квіт. 1906 р. Державний переворот 3 червня 1907 р.

4. Вплив революційних подій 1905–1907 рр. на суспільно-правовий розвиток українських земель:

- а) Українська думська громада;
- б) виникнення українських політичних партій;
- в) особливості реалізації на території України аграрної реформи 1906 р.

5. Зміни у державному ладі і праві на українських землях під час Першої світової війни.

6. Лютнева революція 1917 р. та її прояви в Україні.

Список літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.

Акайомова А. Комунікація Державної Думи Росії: два етапи розвитку. *Політичний менеджмент*. 2010. № 3. С. 96–106.

Білокінь О. І. Українське питання в Державній Думі Російської імперії (1906–1917 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків : Б. в., 2001. 20 с.

Гончаренко В. Зміни в системі центральних органів влади Росії внаслідок буржуазно-демократичної революції 1905–1907 рр. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 2 (41). С. 51–64.

Гончаренко В. Д. Маніфест про вдосконалення державного порядку 1905 р. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 1 Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін. Харків : Право, 2016. С. 476, 477.

Гончаренко В. Д. Суспільно-політичний лад і право в Україні (початок ХХ ст. – липень 1914 р.). *Антологія української юридичної думки*: у 10 т. Київ: Вид. дім «Юрид. кн.», 2005. Т. 10: Юридична наука часів незалежної України. С. 228–259.

Євтушенко О. Особливості виборчої кампанії у III Державну думу в центральних і південних губерніях російської імперії. *Людина і політика*. 2004. № 3. С. 93–96.

Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні : навч. посібник. Харків : Право, 2007. 280 с.

Історія держави і права України: хрестоматія-практикум: навч. посібник / М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А.

Логвиненко; за заг. ред. О. М. Бандурки; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2021. 890 с.

Коваленко Л. Висвітлення українського питання в Державних думах Російської імперії на сторінках преси. *Право України*. 2003. № 9. С. 128–132.

Козицький М. М. Питання блоків, угод і компромісів за умов багатопартійності з історичного досвіду у Росії (1905-1907 рр.). Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2002. №1 (14). С. 179–183.

Коник О. О. Селянські депутати з України в I і II Державних Думах Російської імперії. *Український історичний журнал*. 1995. № 1. С. 58–67.

Селіхов Д. А. Роль столипінського законодавства у реформуванні аграрних відносин в Україні після 1906 р. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 3 (22). С. 73–81.

Тема 12. Боротьба Центральної Ради за відновлення української національної державності

П л а н

- 1.** Створення Української Центральної Ради, її перетворення на представницький орган.
- 2.** Реалізація ідеї української національної автономії у I Універсалі Української Центральної Ради.
- 3.** Правовий статус Української Центральної Ради та Генерального Секретаріату за II Універсалом.
- 4.** Розробка Статуту Вищого управління України та Тимчасова інструкція Генеральному секретаріатові Тимчасового Уряду в Україні.
- 5.** Проголошення Української Народної Республіки. III Універсал Української Центральної Ради.
- 6.** Проголошення незалежності УНР. IV Універсал Української Центральної Ради.
- 7.** Конституція УНР 29 квітня 1918 р.
- 8.** Оцінка та історичне значення державотворчої діяльності Української Центральної Ради.

Список літератури

- Підручник.
Хрестоматія.
Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.
Власенко С. І. Конституція Української Народної Республіки 1918 р. як Основний Закон Європейського зразка. *Право України*. 2017. № 11. С. 78–86.
Гончаренко В. Д. Конституція Української Народної Республіки 1918 р. – вінець законодавчої діяльності Української Центральної Ради. *Право України*. 2018. № 4. С. 11–24.
Гончаренко В. Утворення Української Народної Республіки як важливий етап на шляху до незалежності України. *Право України*. 2017. № 11. С. 32–39.
Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні. Харків : Право, 2007. 280 с.
Єрмолаєв В. М. Організація і регламент діяльності Української Центральної Ради. *Право України*. 2017. № 11. С. 58–69.
Історія конституційного законодавства України / упоряд. В. Д. Гончаренко. Харків : Право, 2007. 256 с.
Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України 1917–1920 рр. Київ: Либідь, 1997. 208 с.
Нагасєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. Київ: Укр. Письменник, 1993. 413 с.
Рум'янцев В. О. Українська державність у 1917–1922 рр. (форми і проблеми розбудови). Харків : Основа, 1996. 164 с.
Рум'янцев В. О. Історичні та етнографічні витоки Української Народної Республіки. *Право України*. 2017. № 11. С. 40–47.
Рум'янцев В. О., Лісогорова К. М., Сіваш О. М. Українська Центральна Рада як революційний парламент України. Вісник Національної академії правових наук України. 2021. № 4. С. 29–41.
Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2 т. Київ, Наук. думка. Т. 1. 1996. 590 с.; Т. 2. 1997. 424 с.

Тема 13. Українська держава періоду Гетьманату П. Скоропадського

П л а н

1. Прихід П. Скоропадського до влади.
2. Організація державної влади Гетьманату П. Скоропадського.
3. Місцеві органи влади і управління Гетьманату П. Скоропадського.
4. Зовнішньополітична діяльність Гетьманату П. Скоропадського.
5. Законодавство Гетьманату П. Скоропадського.
6. Оцінка та історичне значення державотворчої діяльності П. Скоропадського.

Список літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.

Денисенко О. Історична пам'ять про українську державу (1918 р.): здобутки в гуманітарній сфері. *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. 2019. Вип. 3 (25). С. 21–30.

Дещинський Л. Є. Міжнародні зв'язки гетьманського уряду П. Скоропадського в період національної революції в Україні. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2008. № 634. С. 3–8.

Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні. Харків : Право, 2007. 280 с.

Історія конституційного законодавства України / упоряд. В. Д. Гончаренко. Харків : Право, 2007. 256 с.

Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України 1917–1920 рр. Київ: Либідь, 1997. 208 с.

Кравчук М., Марціясь І. Особливості міжнародних

відносин за гетьмана П. Скоропадського. Актуальні проблеми правознавства. 2019. № 3. С. 12–18.

Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. Київ: Укр. Письменник, 1993. 413 с.

Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. Київ, 2011. 335 с.

Рум'янцев В. О. Українська державність у 1917–1922рр. (форми і проблеми розбудови). Харків : Основа, 1996. 164 с.

Тема 14. Українська держава періоду Директорії. Західноукраїнська Народна Республіка

П л а н

- 1.** Прихід Директорії до влади.
- 2.** Специфіка державотворчої діяльності Директорії.
- 3.** Оцінка та історичне значення державотворчої діяльності Директорії.
- 4.** Створення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).
- 5.** Державний лад ЗУНР.
- 6.** Законодавство ЗУНР.
- 7.** Дипломатична діяльність ЗУНР.
- 8.** Злука УНР і ЗУНР 1919 р.
- 9.** Історичне значення Західноукраїнської Народної Республіки.

Список літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.

Жерноклеєв О. Джерела з історії ЗУНР у фондах Державного архіву Івано-Франківської області. *Галичина : науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2014. Ч. 25–26: 1918–2013. С. 296–305.

Заріцька І. М. Земельне законодавство доби української

революції 1917–1921 рр. Київ: Атіка, 2010. 240 с.

Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія / кер. авт. кол. й відп. ред. О.Карпенко. Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. 628 с.

Іванова А. Ю. Законодавчий процес і законодавча техніка в період Центральної Ради, гетьманату П. П. Скоропадського та Директорії: монографія. Київ: Наук. думка, 2011. 223 с.

Історія конституційного законодавства України / упоряд. В. Д. Гончаренко. Харків : Право, 2007. 256 с.

Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України 1917–1920 рр. Київ: Либідь, 1997. 208 с.

Литвин М. Західно-українська народна республіка: державно-політичне та соціально-економічне реформування в умовах визвольної війни. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2017. Випуск 53. С. 174–188.

Моряк-Протопопова Х. Правовий статус та повноваження Галицького намісництва (1849–1918 рр.). *Вісник Львівського Університету*. Серія юридична. 2011. Вип. 52. С. 96–103.

Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. Київ: Укр. Письменник, 1993. 413 с.

Рум'янцев В. О. Українська державність у 1917–1922рр. (форми і проблеми розбудови). Харків : Основа, 1996. 164 с.

Тема 15. Основні тенденції державного-правового розвитку України у 1920-х – 1930-х рр.

П л а н

1. Утворення УСРР:

а) прихід більшовиків до влади у Петрограді 25 жовтня 1917 р.;

б) I Всеукраїнський з'їзд Рад, його склад і рішення;

в) III Всеукраїнський з'їзд Рад. Конституція УСРР 1919 р.;

г) становлення і загальна характеристика українського радянського права.

2. Нова економічна політика більшовиків та її законодавче оформлення.

3. Україна й утворення СРСР.

4. Кодифікація права УСРР у період нової економічної політики:

а) причини кодифікації радянського права та особливості її проведення в Україні;

б) Цивільний кодекс УСРР 1922 р.;

в) Кримінальний кодекс УСРР 1922 р.

г) Кодекс законів про працю УСРР 1922 р.;

г) Земельний кодекс УСРР 1922 р.;

д) Кодекс законів про народну освіту 1922 р.

5. Конституція УСРР 1929 р.

6. Формування адміністративно-командної системи управління в Україні у 30-ті роки.

7. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні.

8. Конституція УРСР 1937 р. Перебудова державного апарату.

9. Основні риси права України у 1929-1939 рр. Антидемократичні деформації у праві.

Список літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.

Берзін П.С. Кримінальний кодекс 1922 р. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1(8). С. 276–278.

Бровар О. Особливості розвитку правової системи України в умовах тоталітарного режиму в 20–30 рр. ХХ століття. *Правничий часопис Донецького університету*. 2008. № 2 (20).

Васильєв Є.О. Правове регулювання створення та діяльності господарських товариств в УСРР в період НЕП.

Юридичний електронний науковий журнал. 2016. № 6. С. 11–14.

Васильєв Є. О. Відновлення акціонерного підприємництва в УСРР в період нової економічної політики. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2017. № 6. С. 20–24.

Васильєв Є. О. Правове регулювання діяльності споживчих кооперативів в УСРР у період нової економічної політики. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2018. № 6. С. 26–30.

Васильєв Є. О. Правове регулювання зобов'язальних відносин в цивільному законодавстві УСРР періоду НЕП. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2020. № 9. С. 12–17.

Васильєв Є. О. Правовий статус трестів та синдикатів за законодавством УСРР періоду нової економічної політики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право* / гол. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Видав. дім "Гельветика", 2018. Т. 1 Вип. 53. С. 7–11.

Гончаренко В. Д. Земельний кодекс УСРР 1922 (ЗК УСРР 1922 р.). *Велика українська юридична енциклопедія*. Т. 1. С. 333–335.

Гончаренко В. Д. Кодекс законів про працю УСРР 1922 (КЗпП УСРР 1922 р.). *Велика українська юридична енциклопедія*. Т. 1. С. 370–372.

Гончаренко В. Д. Кримінальний кодекс УСРР 1922 (КК УСРР 1922 р.). *Велика українська юридична енциклопедія*. Т. 1. С. 426–428.

Гончаренко В. Д. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1927 (КПК УСРР 1927 р.). *Велика українська юридична енциклопедія*. Т. 1. С. 431, 432.

Гончаренко В. Д. Цивільний кодекс УСРР 1922 (ЦК УСРР 1922 р.). *Велика українська юридична енциклопедія*. Т. 1. С. 798–800.

Гончаренко В. Д. Право УСРСР в період нової економічної політики (1921–1929). *Право України*. 2013. № 1. С. 313–330.

Лемак В. В. Голодомор 1932–33 на українських землях. *Велика українська юридична енциклопедія*. Т. 1. Історія держави і права України. Харків, Право, 2016.

Марочко В. Територія Голодомору 1932–1933 рр. Київ, 2014. 64 с.

Панасюк Р. П. Правове забезпечення української кооперації в роки нової економічної політики (1920-ті рр. ХХ ст.). *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 22–27.

Про голодомор 1932–1933 рр. в Україні: Закон України від 28.11.2007 р. № 376-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 50.

Серета О. В. Адміністративно-командна система. *Велика українська юридична енциклопедія*. Т. 1. Історія держави і права України. Харків, Право, 2016.

Ус Г. Г. З історії становлення української термінології сімейного права: терміноодиниці кодексу законів про родину, опіку та подружжя і про акти громадянського стану 1926 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Філологія»*. 2018. Вип. 2(70). С. 224 – 227.

Тема 16. Основні тенденції суспільно-політичного розвитку на західноукраїнських землях у 1920–1945 рр.

П л а н

- 1.** Правовий статус українських земель у складі Польщі.
- 2.** Органи влади на українських землях у складі Польщі.
- 3.** Українські політичні організації в умовах Польської держави.
- 4.** Організація українських націоналістів (ОУН).
- 5.** Українські землі у складі Румунії: адміністративно-територіальний устрій, органи публічної влади і джерела права.
- 6.** Українські землі у складі Чехословаччини: адміністративно-територіальний устрій, органи публічної влади та джерела права.
- 7.** Правовий статус Закарпаття.
- 8.** Карпатська Україна. Конституційний закон

Карпатської України 1939 р.

9. Угода про ненапад між Німеччиною та СРСР (Пакт Молотова-Ріббентропа 1939 р.). Включення західноукраїнських земель до складу УРСР.

10. Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. Українська повстанська армія (УПА).

Список літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.

Білобровець О. Діяльність польських громадських організацій «Полонія» і «Корпорація» на Правобережній Україні на початку ХХ ст. *Волинські історичні записки: Збірник наукових праць*. 2013. Т. 11. С. 19–25.

Білобровець О. Польська суспільно-політична думка в Україні щодо політики галицьких партій у вирішенні польського питання (1914–1916 рр.) *Східноєвропейський історичний вісник*. Вип. V. Дрогобич, 2017. С. 56–64.

Білобровець О. Східні креси в польській суспільно-політичній думці (1914–1925 рр.). *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Випуск 7. Житомир-Київ-Краків, 2017. С. 261-271.

Босчкр В.Ф. Економічне становище Другої Речі Посполитої у перші повоєнні роки. *Молодий вчений*. 2016. № 3 (30). С. 307–312.

Вегеш М. Еволюція державно-правового статусу Закарпаття (Підкарпатської Русі – Карпатської України) у міжвоєнний період. *Актуальні проблеми політичної науки*. Вип. 3. 2018. С.160–171.

Вегеш М., Віднянський С., Чаварга А. Становлення державної служби Карпатської України крізь призму українськочехословацьких відносин (1938–1939 рр.). *Український історичний журнал*. 2022. №. 1. С. 103–118.

Віднянський С. Карпатська Україна як етап українського державотворення. *Український історичний журнал*. 2019. №. 2. С. 67–93.

Ковач Л. Суспільно-політичний розвиток Закарпаття у міжвоєнний період в оцінках вітчизняних і зарубіжних науковців. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 5–6. С. 302–321

Красівський О. Українські політичні організації Західної України в період становлення польської держави (1918 – 1923 рр.). *Наукові записки*. 2006. Вип. 30 (2). С. 410–420.

Михайлуца М.І. Релігійний традиціоналізм проти політики румунізації населення південної Бессарабії (кінець 1930-х – червень 1940 р.). *Чорноморський літопис*. 2010. Вип. 1. С. 90–94.

Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / С.В. Кульчицький (відп.ред.). Київ: Наук. думка, 2005. 495 с.

Осипенко О. В. Культурна політика румунської адміністрації на теренах Південно-Західної України в 1941-1944 рр. *Сучасні проблеми національно-культурної ідентичності: регіональний вимір* : зб. наук. статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (24–25 вересня 2020 року). 2020. С. 164–172.

Рендюк Т. Національна політика королівської Румунії у міжвоєнний період та під час Другої світової війни. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2010. Вип. 19. С. 137–154.

Ухач В. «Одноденна» держава. Карпатська Україна в сучасній історіографії: історико-правовий аналіз (вибрані аспекти). *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 2. С. 34–40.

Цубов Л. Від Карпатської Русі до Карпатської України. *Науковий вісник*. 2009. Вип. 3.

Шевчук Т. Є. Роль української політичної еліти Холмщини і Підляшшя у виборах 1922 року в другій Речі Посполитій. *Інтелігенція і влада*. Серія : Історія. 2006. Вип. 6. С. 252–262.

Тема 17. Зміни в державному ладі і праві України під час панування комуністичного тоталітарного режиму (1953–1991 рр.)

П л а н

- 1.** Започаткування процесів лібералізації суспільно-політичного життя після смерті Й. Сталіна.
- 2.** Зміни в державному апараті УРСР і СРСР у 1953–1964 рр. Децентралізація управління промисловістю.
- 3.** Друга кодифікація радянського права:
  - а) причини кодифікації радянського права;
  - б) Кримінальний кодекс УРСР 1961 р.;
  - в) Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1961 р.;
  - г) Цивільний кодекс УРСР 1963 р.;
  - г) Цивільно-процесуальний кодекс УРСР 1963 р.;
  - д) Кодекс законів про шлюб та сім'ю УРСР 1969 р.
- 4.** Загальна характеристика Конституції УРСР 1978 р.
- 5.** Утворення та діяльність Української Гельсінської Групи.
- 6.** Демократизація суспільно-політичного життя в УРСР у період перебудови (1985-1991 рр.).
- 7.** Зміни у правовому статусі УРСР як союзної республіки у складі СРСР.
- 8.** Декларація про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. та її значення.
- 9.** Реформа державного апарату УРСР.
- 10.** Зміни у праві УРСР за часів перебудови.

Список літератури

Підручник.

Хрестоматія.

Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.

Бичек С. М. Документи з історії Української Гельсінської Спілки у фондах ЦДАГО України. *Архіви України*. 2014. № 4–5. С. 152–166.

Боковня В. М. Зміни в законодавчій базі УРСР в 1953 – 1964 рр. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юрид. науки.* 2013. Вип. 3. Т.1. С. 10–14.

Гончаренко В. Д. Декларація про державний суверенітет України 1990 р. *Велика українська юридична енциклопедія.* С. 253–255.

Горлов А., Чорна С. Декларація про державний суверенітет України: дух самостійництва та ідеї свободи. *Конституційна традиція української державності* / відп. ред. С. Головатий. Київ: Всеукр. правозах. організація «Меморіал» ім. Василя Стуса; Право України, 2021. С. 438–443.

Гультай М. Вітчизняний конституціоналізм радянської доби та його трансформація після здобуття Україною незалежності. *Вісник Конституційного Суду України.* 2015. № 5. С. 59–77.

Історія конституційного законодавства України: зб. док.; упоряд. В. Д. Гончаренко. Харків: Право, 2007. 256 с.

Кульчицький С. Передумови, перебіг і підсумки «параду суверенітетів». *Український історичний журнал.* 2018. № 5. С. 163–191.

Лісогорова К. М. Природоресурсне законодавство в Україні у 1960-1980-х роках. *Порівняльно-аналітичне право.* 2018. № 3. С. 34–37.

Лісогорова К. М. Адміністративне законодавство в Україні у 1960-1980-х роках. *Порівняльно-аналітичне право.* 2019. № 4. С. 29–31.

Павлюченко Ю.М. Історико-правові аспекти діяльності Української Гельсінської Групи. *Василь Стус: життя, ідеологія, творчість, соціополітичний і літературний контекст.* 2018. С. 34 – 38.

Омарова А. А. Правовий статус України у період перебудови (1985–1991): монографія. Харків: Право, 2017. 192 с.

Редько А. Особливості територіального принципу організації системи влади й управління в УРСР (1957–1962). *Підприємництво, господарство і право.* 2009. № 12. С. 142–145.

Рябошапко Г. Суверенітет в Україні: від радянської федерації – до незалежної держави: монографія.

Львів:Простір-М, 2012. 520 с.

Тема 18. Проголошення незалежності України та її державно-правовий розвиток у 1991-1996 рр.

П л а н

- 1.** Причини й передумови проголошення незалежності України.
- 2.** Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.
- 3.** Внесення змін до Конституції УРСР 1978 р. у зв'язку зі здобуттям Україною незалежності.
- 4.** Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р. Всенародні вибори Президента України.
- 5.** Правовий статус Президента України та його повноваження у 1991–1996 рр.
- 6.** Верховна Рада України у 1991–1996 рр., її структура та повноваження.
- 7.** Надзвичайні повноваження Кабінету Міністрів України у сфері законодавчого регулювання економіки у 1992-1993 рр.
- 8.** Зміни у судовій системі України. Законодавство про судоустрій.
- 9.** Правові засади місцевого самоврядування.
- 10.** Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р.

Список літератури

- Підручник.
Хрестоматія.
Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.
Алексєєв Ю. М., Кульчицький В. І., Слюсаренко А. Г. Україна на зламі історичних епох: Державотворчий процес 1985 – 1999 рр. Київ: ЕксОб, 2000. 295 с.

Бойко О. Д. Історія України: підручник. Видан. 8-ме перероб. і доп. Київ: Академвидав, 2021. 640 с.

Гончаренко В. Д. Повноваження найвищих органів державної влади та управління України в галузі законотворчості у період перебудови (1985–1991). *Право України*. 2020. № 1. С. 242–260.

Занкевич Н. В. Розвиток правового регулювання мовних відносин після відновлення незалежності України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*: зб. наук. пр.; Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядув. Харків: Право, 2021. Вип. 41. С. 205–218.

Іванченко Р. П. Українська державність в 20-90-х рр. Київ: МІЛП, 2000. 255 с.

Кампо В. Декларація 1990 р. була актом політичного компромісу: [розмова з вченим-конституціоналістом]. *Юридична газета*. 2020. № 14(14 липня). С. 28–29.

Козаченко А. І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні: навч. посібник. Полтава: Астроя, 2020. 217 с.

Селіванов А. Незалежність як умова політичного самовизначення народу. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 8. С. 5–9.

Смолій В., Бекірова Г., Якубовський І., Лапчинська Н., Полольський А. Нарис вісімнадцятий. Боротьба за українську державність у період Української СРР/РСР (1919–1991). *Українська державність: історико-правничі нариси* / ред. рада В. Смолій [та ін.]. Київ: Право України, 2021. С. 518–575.

Українська державність: історико-правничі нариси / ред. рада В. Смолій [та ін.]. Київ : Право України, 2021. 976 с

Шаповал В. Конституційні акти України першої половини 90-х років ХХ ст. (питання кваліфікації). *Право України*. 2000. № 6. С. 6–9.

Шевченко А. Є. Незалежність України: ретроспективний аналіз, сучасність, перспектива. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2016. № 8. С. 6–8.

Тема 19. Основні тенденції розвитку держави і права

України після прийняття Конституції України 1996 р.

П л а н

1. Конституційний процес в Україні у перші роки незалежності.
2. Розгортання державотворчих процесів і запровадження атрибутів державності. Конституційний договір 8 червня 1995 р.
3. Прийняття Конституції України 1996 р., її основні положення.
4. Європейський шлях розвитку державного апарату України:
  - а) становлення українського парламентаризму;
  - б) правові засади виконавчої влади;
  - в) проведення судово-правової реформи;
  - г) реалізація принципу стримувань і противаг;
  - г) формування місцевих органів влади і самоврядування;
  - д) юридичні засади створення Збройних Сил України та оборони країни.
5. Особливості реформування українського законодавства у 1996-2004 рр.:
  - а) цивільне законодавство;
  - б) кримінальне законодавство;
  - в) трудове законодавство;
  - г) аграрне законодавство;
  - г) цивільно-процесуальне законодавство;
  - д) кримінально-процесуальне законодавство.
6. Причини, передумови та наслідки помаранчевої революції в Україні у 2004 р.
7. Спроби встановлення авторитарного режиму в Україні в 2010–2013 рр. Диктаторські закони 2014 р.
8. Революція гідності 2014 р. в Україні.

Список літератури

Підручник.
Хрестоматія.

Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2021. 472 с.

Алексєєв Ю. М., Кульчицький В. І., Слюсаренко А. Г. Україна на зламі історичних епох: Державотворчий процес 1985–1999 рр. Київ: ЕксОб, 2000. 295 с.

Бойко О. Новітня історія України 2014-2019 рр. : навч. посібник. Київ : Академія, 2020. 159 с.

Гончаренко В. Державно-правове будівництво в перші роки незалежності України (24 серпня 1991 р. – середина 1996 р.). *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 4. С. 76–87.

Гончаренко В. Правовий статус Верховної Ради України за Конституцією України 1996 року. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 77–87.

Гончаренко В. Правовий статус Президії Верховної Ради України за часів перебування і у перші роки незалежної України. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 3. С. 45–56.

Загуменна Ю. О., Лазарєв В. В. Становлення та розвиток органів місцевого самоврядування в Україні (1991–2019). *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 106–117.

Заярнюк А. Історія революції, війна істориків. *Права людини*: інформ. бюл. Харк. правозахис. групи. 2015. № 24. С. 2–10.

Іванченко Р. П. Українська державність в 20-90-х рр. Київ: МІЛП, 2000. 255 с.

Кононенко Ю.С., Джолос С. В. Держава і революції : монографія. Черкаси: Вид. О.М. Третяков, 2022. 316 с.

Котенджи Е. Українські революції ХХ-ХХІ ст. у вимірі історично-правової компаративістики. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: ВПЦ «Київ. ун-т», 2020. Вип. 1 (112). С. 32–35.

Кульчицький В. С., Бойко І. Й. Генезис та еволюція української конституції: навч. посібник. Львів: Вид. юрид. ф-ту Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2007. 96 с.

Полякова Л. Початок сучасного державотворення та основні моменти розвитку органів виконавчої влади в незалежній Україні (1991–1999). *Схід*. 2010. № 1 (101). С. 79–83.

Становлення правової держави: Україна 1991–2001 рр.

Київ: Юрінком Інтер, 2001. 288 с

Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / за ред. І. Б. Усенка. Київ: Наук. думка, 2014. 501 с.

Смолій В., Стефанчук Р., Старовойт О. Українська державність після відновлення незалежності України (з 24 серпня 1991 р.). *Українська державність: історико-правничі нариси* /. Київ: Право України, 2021. Нарис 19. С. 620–672.

Телліс С. Інститут президентства в Україні 1991- 2014р.: історично-правові аспекти, суб'єктивні чинники та їх наслідки (частина 1). *Правничий вісник університету «Крок»*. 2018. № 30.

Український парламентаризм: минуле і сучасне; заред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Парлам. вид-во, 1999. 368 с.

Футей Б. Становлення правової держави: Україна 1991–2001 рр. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 288 с.

Український парламентаризм: минуле і сучасне; за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Парлам. вид-во, 1999. 368 с.

З М І С Т

Вступ.....	3
Загальний розрахунок годин практичних занять та самостійної роботи.....	4
Тема 1. Державність і суспільний лад Русі-України (Київської Русі).....	7
Тема 2. Пам'ятки права Русі-України (Київської Русі).....	8
Тема 3. Галицько-Волинська держава та основні риси її права.....	10
Тема 4. Право на українських землях у складі Литви, Польщі та Речі Посполитої.....	12
Тема 5. Відродження Української національної держави у 1648-1654 рр.....	14
Тема 6. Право Гетьманщини у другій половині XVII ст. – XVIII ст.....	16
Тема 7. Органи публічної влади та джерела права українських земель під владою Австрії (кінець XVIII ст. – перша половина XIX ст.).....	18
Тема 8. Особливості правового розвитку західноукраїнських земель у складі Австрії та Австро-Угорщини (друга половина XIX ст. – початок XX ст.).....	20
Тема 9. Селянська реформа 1861 р. в Україні.....	22
Тема 10. Судова реформа 1864 р. в Україні.....	24
Тема 11. Зміни у суспільному, державному ладі і праві на українських землях на початку XX ст.....	26
Тема 12. Боротьба Центральної Ради за відновлення української національної державності.....	28
Тема 13. Українська держава періоду Гетьманату П. Скоропадського.....	30

Тема 14. Українська держава періоду Директорії. Західноукраїнська Республіка.....	Директорії. Народна 31
Тема 15. Основні тенденції державного-правового розвитку України у 1920-х – 1930-х рр.....	32
Тема 16. Основні тенденції суспільно-політичного розвитку на західноукраїнських землях у 1920-1945 рр.....	35
Тема 17. Зміни у державному ладі і праві України під час панування комуністичного тоталітарного режиму (1953-1991 рр.).....	37
Тема 18. Проголошення незалежності України та її державно-правовий розвиток у 1991-1996 рр.....	39
Тема 19. Основні тенденції розвитку держави і права України після прийняття Конституції України 1996 р.....	41

Навчальне видання

Електронне видання

**ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
З ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ**

для студентів І курсу денної форми навчання
першого (бакалаврського) освітнього рівня
галузі знань 08 «Право»
спеціальності 081 «Право»

У к л а д а ч і : ВАСИЛЬЄВ Євген Олександрович,
ГОЦУЛЯК Світлана Леонідівна,
ЄРМОЛАСВ Віктор Миколайович,
КАЗАК Ріната Алімівна,
ЛІСОГОРОВА Катерина Миколаївна,
ОМАРОВА Айсел Азад кизи,
ПОНОМАРЬОВА Ганна Павлівна,
РУМ'ЯНЦЕВ В'ячеслав Олексійович,
СТЕЦЕНКО Ніна Сергіївна,
ТУРЧІНА Марія Олегівна,
ШИГАЛЬ Денис Анатолійович

Відповідальна за випуск *Г.П. Пономарьова*

Редактор Л. Русанова
Комп'ютерна верстка Ю. Бойко